

УДК 343.98

Д. В. Куриленко

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПЕДАГОГА ТА ПСИХОЛОГА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто завдання та функції педагога та психолога у кримінальному провадженні з участю малолітніх та неповнолітніх. Обґрунтовано вибір психолога – фахівця з дитячої, підліткової або юнацької психології.

Ключові слова: кримінальне провадження, педагог, психолог, слідчі дії, неповнолітні, малолітні.

Постановка проблеми. У статтях 226, 227, 354, 491 Кримінального процесуального кодексу України вказується на необхідність залучення педагога або психолога до слідчих і судових дій, в яких беруть участь малолітні або неповнолітні. Аналіз зазначених норм показує, що для КПК України 2012 року, як і для КПК України 1960 року, характерна недостатня регламентація правового положення педагога та психолога у кримінальному процесі, не визначено їх роль у процесуальних діях. Законом не названі завдання, для вирішення яких педагог або психолог залучаються в орбіту кримінального судочинства, не вказані спеціальні вимоги, яким вони повинні відповідати, не врегульовані в повному обсязі їх права та обов'язки.

Стан дослідження. Проблеми залучення педагога (психолога) до участі у кримінальному провадженні розглядалися у роботах вітчизняних та закордонних учених: Л. Ю. Ароцкера, Р. І. Зайнулліна, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, Н. А. Курмаєвої, М. В. Ліфанової, І. А. Макаренко, С. В. Матвєєва, В. М. Махова, Е. Б. Мельникової, Г. М. Мінковського, Л. А. Міфтахової Ю. П. Михальчук, Н. І. Порубова, Б. В. Романюка, О. Ю. Скічко, С. В. Тетюєва, О. В. Харчікова, В. Ю. Шепітько та ін. Однак дотепер викликає дискусію питання щодо процесуального статусу, компетенції, прав та обов'язків, завдань педагога (психолога) в процесуальних діях із участю малолітніх та неповнолітніх.

© Куриленко Д. В., 2015

Метою статті є визначення завдань і функцій педагога або психолога під час кримінального провадження та обґрунтування вибору фактивця для участі у слідчих діях.

Виклад основного матеріалу. Науковцями найбільш докладно розглянута участь педагога та психолога під час проведення допиту малолітнього та неповнолітнього. Серед юристів немає єдності в погляді на допустимість і корисність використання допомоги педагогів під час допиту. Н. І. Гуковська вважає, що допомога педагога під час допиту неповнолітніх є досить сумнівною, оскільки наявність сторонніх людей у такій ситуації заважає створенню довірчої атмосфери, сковує допитуваного [1, с. 111]. В. М. Махов, навпаки, зазначає, що необхідність урахування вікових особливостей психіки неповнолітніх вимагає участі педагога [2, с. 133]. Більшість учених вважають обов'язковим залучення педагога (психолога) на допит із участю малолітніх та неповнолітніх у зв'язку з необхідністю врахування особливостей їх особистості та психологічного стану. Проте серед правників неоднозначно характеризуються цілі та функції педагога (психолога) у процесуальних діях. Так, у науковій літературі можна зустріти висловлювання про те, що слідчий зобов'язаний запрошувати педагога на допит неповнолітнього з метою забезпечення реального захисту прав і законних інтересів допитуваного [3, с. 15–16] або що педагог є гарантом правильного проведення допиту [4, с. 82]. Повністю погодитися з наведеним не можна. По-перше, реальний захист прав та інтересів малолітнього та неповнолітнього – це безпосереднє завдання захисника, який, на відміну від педагога та психолога, має для цього більше повноважень, наданих йому законом. По-друге, навряд чи педагогу відомо, що означає «правильне проведення допиту». Тут необхідно враховувати і процесуальні приписи, і тактичні рекомендації, вироблені криміналістикою, що знають, як правило, тільки професійні учасники кримінального судочинства (слідчий, прокурор, суддя, захисник), а не педагог чи психолог, котрі, можливо, навіть вперше залучені до участі в допиті.

Так, М. В. Ліфанова виділяє дві функції педагога (психолога) у кримінальному судочинстві: функцію надання допомоги слідчому, суду і функцію захисту законних прав та інтересів малолітнього і неповнолітнього [5, с. 19]. Першу з указаних функцій назвемо «тактичною». Щодо функції захисту малолітнього, неповнолітнього від небажаного впливу з боку слідчого, суду то вона не має загальний характер. Під час проведення кримінального провадження щодо неповнолітніх підозрюваного або обвинуваченого обов'язкова участь захисника (ч. 2 ст. 52 КПК України), тому в цьому випадку захист прав та інтересів неповнолітнього покладається саме на нього. Участь захисника у слідчих (розшукових) діях з малолітніми чи неповнолітніми свідками і потерпілими не обов'язкова (ст. 227 КПК України). У цьому випадку педагог і психолог з метою охорони психічного

здоров'я малолітнього або неповнолітнього від негативного впливу незвичайної для нього ситуації (невірний тон, непродумане формулювання запитань слідчого тощо) можуть частково виконувати правозахисну функцію. Так, під час допиту педагог (психолог) має захистити малолітнього або неповнолітнього від неприпустимих із точки зору педагогіки і психології звернень, тону, прийомів спілкування. Слід погодитися з думкою Л. А. Міфтахової, що педагог (психолог) має право відводити некоректно сформульовані навідні питання, що можуть заплутати допитуваного, а також ті, що здатні травмувати дитячу психіку, так як відповідає за недопущення негативного впливу на особистість малолітнього, неповнолітнього в умовах обстановки кримінального провадження [6, с. 18]. У цьому сенсі можна говорити, що педагог (психолог) виконує «правозахисну» функцію.

Вважаємо, що для визначення тактичної функції педагога, психолога, які залучені у слідчих, судових діях із участю малолітніх та неповнолітніх слід розрізняти кінцеву ціль і проміжні завдання. Кінцева мета залучення фахівців співпадає із ціллю процесуальної дії та досягається за допомогою вирішення проміжних завдань. Так, кінцевою метою участі педагога (психолога) під час огляду (ст. 237–239 КПК України) є виявлення слідів злочину; допиту (ст. 224 КПК України) – сприяння в отриманні об'єктивних, повних, правдивих показань; пред'явленні для впізнання (ст. 228–230 КПК України) – сприяння в ідентифікації об'єкта, що пред'являється; слідчого експерименту (ст. 240 КПК України) – сприяння у встановленні можливості здійснення яких-небудь дій, здатності до візуального або слухового сприйняття тощо [7, с. 61, 76, 101]. Для досягнення зазначених цілей перед психологом, педагогом постають проміжні завдання: налагодження психологічного контакту; створення невимушеної обстановки; забезпечення оптимального емоціонального стану підлітка; надання допомоги у формулюванні педагогічно коректних питань, складанні плану слідчої (судової) дії; визначення оптимальної її тривалості; сприяння у фіксації показань тощо.

Аналіз наявних точок зору дозволяє виділити дві групи проміжних завдань, що вирішуються за допомогою педагога (психолога) у разі його залучення до проведення процесуальних дій із малолітніми та неповнолітніми.

1. Процесуальні завдання.

1.1. Сприяння отриманню повних та правдивих показань [8, с. 103]. Необхідно уточнити, що метою допиту є встановлення не достовірних, як зазначають деякі науковці, а правдивих показань, оскільки достовірність, тобто відповідність дійсності, встановлюється шляхом аналізу показань із урахуванням як об'єктивних (термін події, відстань до об'єкта спостереження, освітленість, тривалість спостереження й ін.) та суб'єктивних (вік, психіка, розумовий розвиток дитини) факторів. Оцінка отриманих показань неповнолітнього з

точки зору достовірності може здійснюватися тільки суб'єктом доказування, яким не є педагог (психолог). Залучення до участі в слідчих діях педагога (психолога) має сприяти забезпеченню дачі правдивих показань малолітнього та неповнолітнього, що є основою всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин скоєного злочину [9, с. 67].

1.2. Допомога у встановленні обставин, що підлягають доказуванню по кримінальному провадженню [10, с. 80]. З урахуванням особистості допитуваного підозрюваного, обвинуваченого й заздалегідь сформульованих питань, вибраних прийомів допиту встановлюються й уточнюються мотиви його поведінки, обстановка скоєння злочину, його дії, дії співучасників, наявність підбурюючих осіб та ін. У потерпілих і свідків з'ясовуються час, місце, умови обстановки скоєння злочину, використані злочинцем предмети й знаряддя, його зовнішність і дії, вимовлені їм слова й вирази тощо.

1.3. Допомога в закріпленні доказів, зокрема контролі правильності викладу показань в протоколі допиту. Педагог (психолог) має простежити, щоб у протоколі з використанням тих же самих слів і виразів було викладено всі обставини, про які допитували дитини або підлітка. У цьому зв'язку педагогу (психологу) має бути надано право по закінченні допиту ознайомитися з протоколом допиту і зробити письмові зауваження про зміст, форму питань, повноту й точність відповідей допитуваного [11, с. 7]. Показання малолітнього або неповнолітнього у протоколі допиту повинні бути записані простими, зрозумілими йому реченнями, з урахуванням особливостей мови допитуваного. Протокол допиту малолітнього має оголошуватися не йому, а педагогу (психологу), а також законному представнику. Вони ж своїми підписами засвідчують правильність запису показань малолітнього у протоколі.

2. Тактичні завдання. На наш погляд, основна мета залучення педагога (психолога) до слідчих та судових дій, які проводяться із участю малолітніх та неповнолітніх, – надання можливості використовувати педагогічні та психологічні знання як під час підготовки до процесуальної дії, так і під час її проведення, фіксації та оцінки показань.

2.1. На підготовчому етапі – надання допомоги у вивченні особистості підлітка, виявленні індивідуальних особливостей, специфіки формування особистості, що може бути використано у разі обрання найбільш доцільних методів (тактичних прийомів) психічного впливу під час подальшого допиту [4, с. 82]. Погоджуємося із думкою В. Ю. Шепітька, що педагог (психолог) може надати істотну консультативну допомогу слідчому перед допитом неповнолітнього у визначенні особливостей його характеру, сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації, інтелектуальних особливостей, стану нервової системи та інших властивостей [12, с. 13].

2.2. На робочому етапі під час допиту – надання допомоги у встановленні психологічного контакту з допитуваним [13, с. 340],

залучення до відвертого спілкування, обрання найбільш доцільних методів психічного впливу [6, с. 82], формулювання педагогічно правильних доступних питань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного [2, с. 133; 14, с. 76, 104] тощо. Допит для підлітка є стресовою ситуацією, в якій він відчуває тривогу, напругу, хвилювання. Зустрічаються випадки, коли неповнолітній через стресовий стан не здатний зрозуміти значення не тільки юридичних понять, наприклад прав, які зачитує слідчий, але й цілком повсякденну мову. Завдання педагога (психолога) полягає в тому, щоб переключити увагу, заспокоїти допитуваного, а при дачі показань не дати упустити якісь незначні, на погляд малолітнього або неповнолітнього, обставини справи. Встановлення психологічного контакту з допитуваним особливо важливо, якщо підліток замкнутий, нетовариський, недовірливий, насилу налагоджує відносини з оточуючими. Педагог (психолог) із урахуванням віку, ступеню розвитку, сугестивності та інших критеріїв здатний правильно визначити зміст і структуру питань, а також їх послідовність. Фахівець має сприяти тому, щоб питання формулювалися слідчим звичною неповнолітньому мовою, включали ясні і усвідомлювані їм поняття, були конкретними, не містили двозначностей.

2.3. На заключному етапі після допиту – фіксація та оцінка отриманих від допитуваного показань. На підставі аналізу поведінки малолітніх та неповнолітніх в цілому під час допиту, реакції на окремі поставлені питання педагог (психолог) робить висновок про правдивість отриманих відповідей, а у разі сумніву у деяких показаннях – рекомендує провести додатковий допит із акцентом на встановлення певних обставин події із застосуванням інших тактичних прийомів.

Важливою практичною проблемою під час проведення процесуальних дій із участю малолітньої або неповнолітньої особи є питання, як ставляться на розсуд слідчого, прокурора, суду – коли виникає необхідність у залученні педагога, а коли психолога.

На думку Ю. П. Михальчук, педагог запрошується для надання допомоги у встановленні особливостей підлітка (його захоплень, ставлення до навчання, дружних відносин тощо) і для надання позитивного впливу на нього. Психолог же запрошується для надання допомоги слідчому у виявленні психічних недоліків і вирішення питань, пов'язаних із психологічними особливостями неповнолітнього обвинуваченого [15, с. 36–38]. З цим не можна погодитися. Педагога можна допитати як свідка про захоплення неповнолітнього, його навчання, дружні стосунки, а для виявлення психічних вад має бути призначена судова психологічна (комплексна психолого-психіатрична) експертиза, під час провадження якої психолог або психіатр мають процесуальний статус експерта. Крім того, психологічні особливості та наявність психічних недоліків мають з'ясуватися слідчим не в ході допиту неповнолітнього обвинуваченого, а до

проведення цієї слідчої дії, щоб визначити правильну та найбільш ефективну тактику допиту [8, с. 110]. О. В. Слагіна, Г. С. Григорян вважають, що педагог запрошується для надання допомоги у врегулюванні питань, пов'язаних із особливостями неповнолітнього, для надання позитивного впливу на нього, а до допомоги психолога даються для вирішення питань щодо виявлення психічних вад, психологічних особливостей неповнолітнього [9, с. 69]. Психологічний стан малолітнього та неповнолітнього, як вже вказано, достовірно може бути встановлений тільки під час проведення судової експертизи.

І. А. Макаренко обґрунтовує необхідність участі в допиті неповнолітнього обвинуваченого саме педагога [16, с. 7]. Навпаки, В. М. Костицький вважає перевагою залучення до процесуальних дій насамперед фахівця в галузі дитячої та юнацької психології і лише за відсутності такого і як виняток – педагога [17, с. 16]. Е. Б. Мельникова [18, с. 96] також вважає, що більш корисними на допиті будуть спеціальні пізнання психолога або лікаря-психотерапевта, а присутність на допиті неповнолітнього такого фахівця дозволить забезпечити повноту допиту за допомогою правильно сформульованих питань. А. Ю. Ароцкер зазначає, що не кожен педагог може сприяти отриманню показань неповнолітнього, тому у кожному випадку допиту неповнолітніх свідків слід залучати психолога [14, с. 103]. А. А. Міфтахова обґрунтовано рекомендує залучати психолога, а не педагога на допит розумово відсталих підлітків, а також тих, яким властиві яскраво виражені індивідуально-психологічні особливості (надмірна імпульсивність, помітне переважання процесів збудження над процесами гальмування тощо) [6, с. 14].

На нашу думку, педагог або психолог виконують тактику та частково захисну функції в процесуальних діях із участю неповнолітніх та малолітніх. Для супроводу малолітнього або неповнолітнього у кримінальному судочинстві потрібен саме фахівець із освітою в області психології особистості. Для участі у слідчих діях із малолітніми та неповнолітніми необхідно залучати не просто педагога, а психолога-фахівця тієї групи дітей, до якої належить учасник кримінального провадження. З урахуванням рекомендацій Міжнародного симпозиуму з вікової періодизації (м. Москва, 1965 р.) [19, с. 25], розробленої для визначення особливостей фізіологічного і психічного розвитку, які потрібно враховувати під час виховання і навчання дітей, можна визначити, що для участі у процесуальних діях залежно від віку малолітнього або неповнолітнього необхідно залучати психолога – фахівця з дитячої, підліткової або юнацької психології.

Список використаних джерел: 1. Гуковская Н. И. Участие третьих лиц в допросе обвиняемого (в порядке обсуждения) / Н. И. Гуковская // Вопросы борьбы с преступностью. – 1974. – Вып. 21. – С. 110–112. 2. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с. 3. Бычков А. Н. Участие педагога в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 /

Бычков Алексей Николаевич. – Ижевск, 2007. – 22 с. 4. Флоря Д. Ф. Проблемы получения показаний несовершеннолетних на предварительном следствии / Д. Ф. Флоря // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений : материалы науч.-практ. конф. : в 2 ч. – М. : Акад. МВД РФ, 2005. – Ч. 1. – С. 79–83. 5. Лифанова М. В. Участие педагога и психолога в допросе несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого / М. В. Лифанова // Эксперт-криминалист. – 2011. – Вып. 3. – С. 18–19. 6. Мифтахова Л. А. Проблемы участия психолога в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мифтахова Лилия Адиповна. – Уфа, 2001. – 24 с. 7. Щербаковский М. Г. Криминалистика : пособие по подгот. к гос. (выпуск.) комплекс. экзамену / М. Г. Щербаковский. – Харьков : Прометей-Пресс, 2004. – 284 с. 8. Тетюев С. В. Роль педагога (психолога) в допросе несовершеннолетнего по уголовным делам / С. В. Тетюев // Правоведение. – 2009. – № 5. – С. 103–111. 9. Елагина Е. В. Криминалистические и процессуальные аспекты привлечения педагога и психолога к производству следственных действий с участием несовершеннолетних / Е. В. Елагина, Г. С. Григорян // КриминалистЪ. – 2010. – № 2 (7). – С. 66–70. 10. Пронин К. В. Тактика допроса в суде: процессуальные и криминалистические аспекты : учеб. пособие для вузов / К. В. Пронин. – М. : Юстицинформ, 2006. – 160 с. 11. Лисиченко В. К. Виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – Вып. 30. – С. 3–10. 12. Шепитько В. Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шепитько Валерий Юрьевич. – Харьков, 1990. – 20 с. 13. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Харків : Харків юрид., 2007. – 432 с. 14. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса / Л. Е. Ароцкер. – М. : Юрид. лит., 1969. – 120 с. 15. Михальчук Ю. П. Допрос несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии : монография / Ю. П. Михальчук. – Краснодар : Краснодар. ун-т МВД России, 2006. – 150 с. 16. Макаренко И. А. Проблемы участия педагога и психолога в процессе расследования уголовных дел в отношении несовершеннолетних / И. А. Макаренко // Российский следователь. – 2007. – № 13. – С. 5–7. 17. Костицкий М. В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Костицкий Михаил Васильевич. – Львов, 1990. – 40 с. 18. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция. Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2010. – 272 с. 19. Кутіщенко В. П. Вікова та педагогічна психологія : [курс лекцій] ; навч. посіб. / В. П. Кутіщенко. – Киев : Центр навч. літ., 2005. – 128 с.

Надійшла до редколегії 13.04.2015

Куриленко Д. В. Задачи и функции педагога и психолога в уголовном производстве

Рассмотрены задачи и функции педагога и психолога в уголовном производстве с участием малолетних и несовершеннолетних. Обоснован выбор психолога – специалиста по детской, подростковой или юношеской психологии.

Ключевые слова: уголовное производство, педагог, психолог, следственные действия, несовершеннолетние, малолетние.

Kurilenko D. V. Tasks and functions of a teacher and psychologist in criminal proceedings

The need to involve a teacher or psychologist to investigative and judicial actions involving minors or juveniles is outlined in the Criminal Procedural Code of Ukraine. However, the law does not mention the tasks, when the teacher or psychologist is involved in the criminal justice; there are no special requirements that they must meet; their rights and obligations are not regulated.

The author belongs to those scholars, who believe it mandatory to involve a teacher (psychologist) to proceedings with the participation of a minor and junior regardless of his procedural status and age. The author believes that it is necessary to distinguish between ultimate goal and intermediate objectives for determining the function of a teacher, psychologist. The ultimate goal of involving professionals coincides with the purpose of legal proceedings and is achieved by solving the intermediate objectives. We distinguish two groups of tasks: 1) procedural that are to facilitate the full and truthful testimony; assistance in establishing the circumstances to be proved in criminal proceedings; assist in securing evidence, including control over testimony accuracy in the interrogation protocol; 2) tactics that are associated with the study of personality and individual characteristics of a teenager (before interrogation), assistance in establishing psychological contact with an interrogatee, selecting the most appropriate methods of psychological influence (during interrogation); fixation and evaluation of the testimony received from the interrogatee (after interrogation).

According to the author's point of view, to accompany a minor or a juvenile in criminal proceedings there should be not a teacher, but a specialist having the education in the field of individual's psychology. Depending on the age of a minor or a juvenile it is necessary to involve a psychologist – a specialist in the field of child, adolescent or youth psychology.

Keywords: criminal proceedings, teacher, psychologist, investigative actions, juveniles, minors.